

Наталія Науменко

МОТИВИ ВІНОГРАДУ ТА ВІНА В УКРАЇНСЬКІЙ І БОЛГАРСЬКІЙ ПОЕЗІЇ

Жодна з культурних рослин не має давнішої й славетнішої історії, ніж виноград. Культивування винограду і розвиток виноробства до наших днів супроводжуються поетичними легендами та переказами, художніми творами. Історія виноградарства та виноробства невіддільна від історії людства. Вино – плід людського розуму – не просто харчовий продукт оздоровчого та профілактичного призначення, воно – й надбання культури, і чинник спілкування між людьми.

У різних культурах плоди винограду є символічним єднанням чотирьох стихій: вогню (сонця), повітря, води та землі. Одні дослідники визнають виноград уособленням осені [див. 17, 130], інші – усіх чотирьох пір року [див. 14, 73-76]; елементи виноградного куща (лози, грона, листя) часто використовуються в іконописі. Таким чином, виноград – це прототип Граду Божого, вино – образ проміжного простору між небом і землею, а виноробство – оброблення цього простору, його повернення у первісні космічні води.

Вино як культуротворчий чинник високо цінував Ф.Ніцше, вирізвивши у своїй праці "Народження трагедії з духу музики" два типи культуротворення – аполлонівський та діонісійський: "Чи то через вплив наркотичного напою, чи то при могутньому, повному втіхи наближенню весни, що пронизує всю природу, пробуджуються діонісійські почування... У чуді діонісійського не тільки відбувається зв'язок між людьми. Відчужена, ворожа чи упокорена природа знову святкує своє примирення з її втраченим сином – людиною" [6, 44]. Відтак вино є алхімічним каталізатором, який сприяє трансформації речовин і творчості [див. 18, 91].

"Алхімік слова" – польський культуролог Ян Парандовський провадив метафоричну апологію винопиття, підносячи його як джерело натхнення: "Склянка доброго вина, випита під час творчості, розвіює морок, запалює уяву, окрилює думку – ключем починають бити метафори, розгортаються й широко розгалужуються найнесподіваніші асоціації" [9, 122].

Символіка винограду та вина цілком закономірно привела до створення в ряді національних літератур окремої поетичної течії – так званої "винної поезії" (у східних країнах вона має спеціальну назву – "хамрійят"), у якій можливо виокремити "поезію виноградну", яка є об'єктом розгляду в цій статті.

Тему винної поезії слід студіювати, маючи на увазі, що трактування символу вина має включати в себе і тлумачення символіки всього кола предметів, явищ та персонажів, які невід'ємні від цього напою (келих, чаша, чара; свято, причастя, весілля; виночерпій, чашник тощо). Саме такою багатогранністю вирізняється винна поезія Сходу та численні її дослідження [див. 11, 66-73; 16, 92].

Ми ж візьмімо до уваги поезію слов'янського культурного часопростору – українську, представлену збіркою "Троянди й виноград" М. Рильського, та болгарську – ліричну поему "Лози Монмартру" В. Ханчева. Оскільки у цих країнах виноградарство і виноробство – традиційні види господарства, остільки й красне письменство приділяє винограду та вину належну увагу як ключовим архетипам національних культур.

Мета даного дослідження – ствердити роль образів винограду та вина в осягненні довкілля українськими та болгарськими митцями, у показі через їх інтерпретації шляхів проникнення в сутність світотворення, виражену метафорами винограднику, виноградарства та виноробства.

Так, за цікавим лінгвістичним спостереженням Г. Гачева, вино – "надземна сонячна рідина кущів **вино-граду**: його окремі ягідки – це індивіди, а грона – селища, артілі, соборні хори градин і суспільства" [2, 401].

Створюється цікавий етимологічний образ: *град* (місто, столиця) і *вино* як символ єднання людей сполучуються у *винограді* – архетипній сув'язі людського й природного світів.

Тонкий знавець античності, М. Рильський не міг оминати у своїй творчості таку природну реалію, як виноград. Вважається, що у поетичний світ раннього М. Рильського інтертекстуальний мотив "виноград" прийшов із культури античної та західноєвропейської (французької передусім), а у пізньому періоді – "з українських повоєнних виноградників" [7, 184]. Це тим більш важливо для розуміння поезики "виноградної поезії" Рильського, що саме цей словообраз символізував піднесення над буденною реальністю, яке кристалізувалося у відомому "Люби свій виноград і заступ свій дзвінкий", або: "Як парость виноградної лози, Плекайте мову".

Аналізуючи ранній сонет "У теплі дні збирання винограду", А. Содомора характеризував його ідею так: сонетна форма для Рильського – келих, а вміст у ньому – вино; кожен, хто намагатиметься перекласти ці рядки іншою мовою, має зберігати як форму, так і вміст (букет), аби не зашкодити смакові вина. На таку метафору здобулися й засоби милозвучності вірша:

У теплі дні збирання винограду

Її він стрів. На мулах нешвидких

Вона верталась із ясного саду... [10 I, 169] –

тут звукове інструментування на "н" сприяє уповільненню ритму поезії, навіює медитативний настрій, із яким людина зазвичай насолоджується видом достиглих грон, збирає виноград або смакує коштовне вино. У такій інтерпретації виноград постає "образом образів" – єднанням не лише чотирьох першооснов світу, чотирьох пір року, а й п'яти чуттів: "Зір, слух, дотик, смак, запах – усі [вони] дають нам змогу відчутти терпкувато-солодкий смак самого життя" [13, 348].

У творчості М. Рильського 50-х років з'явився образ, який укладачі "Словника символів культури України" пропонують розглядати лише як

символічну словосполуку. "Троянди й виноград" – символ "насолоди від краси природи та мистецтва і [водночас] творчої праці", символ духовно багатого життя народу, поєднання божественного і земного, краси людського життя [12, 223].

Таке символічне поєднання й визначило жанрову домінанту низки поезій Рильського, присвячених вину та винограду, – *ліричний портрет*. Зазначені мотиви подаються в нерозривній сув'язі з образами людей-представників виноградарської професії: "Виноградар", "Бригадир", "Дівчата на винограднику". За Наталією Костенко, "Троянди й виноград" – це олюднений творчістю світ, цвітіння великої душі художника, який прагне землю перетворити на сад" [4, 205], який може вести діалог з природою:

... Він уважно взявсь до справи

Із секатором в руках.

Там відріже зайву парость,

Там підв'язує гілки...

та вступати у двобій із стихією:

Пожалів у ранки чисті

Лиходій старий, мороз,

Тонко вирізьблене листя

Вузлуватих темних лоз... [10 IV, 137].

І саму природу "художники"-виноградарі спонукають до співтворчості:

Вони співають про вербу рясну...

... Удалину

Летять високо журавлі над ними,

І співами вторують їм своїми,

Мов рідна й птицям та рясна верба

І осені прещедрої журба,

Що у безмежну радість виростає,

Вони співають – то любов співає! [10 IV, 139].

Поезія 1960-1970-х років, так само як і література цього періоду в цілому, характеризується тенденцією до особливого ліричного, суб'єктивного сприйняття світу. Зокрема, як слушно твердить у праці "Українсько-болгарські літературні взаємини ХХ століття" Вікторія Захаржевська, ліризація, корені якої сягають в епоху романтизму, зумовила "розквіт ліризації епосу, насамперед у тих літературах, де реалістичний світ творчості несе на собі **яскраві прикмети романтичних традицій**" [3, 188-191; підкреслення наше. – Н.Н.].

Теоретики романтизму обстоювали розімкненість літературних родів і жанрів, взаємопроникнення різних видів мистецтв, а також філософії, релігії та психології. Шляхом синтезу мистецтв мікросвіт ліричного твору розширюється до рівня макросвіту загальнокультурного явища, і в ньому особливо виразними постають символи, які й є об'єднувачими в порівняльному дослідженні. Тому образи винограду та вина вбачаються нам потужними рушіями творення саме такої синтетичної поезії, в якій сполучуються різні ліричні та ліро-епічні жанри, алюзії до священних книг та міфів, елементи образного та наукового осмислення світу.

Вільновіршова поема "Лози Монмартру" В. Ханчева, як і "виноградарські" вірші М. Рильського, засвідчує неабияке вміння в образі виноградної лози сконцентрувати цілий світ, олюднити природне довкілля, поставити й розв'язати екзистенційну дилему "батьківщина – чужина":

Добър вечер, печални лози,

Мили селски момичета!

Разкажете ми как сте попаднали тук,

Сред Париж, на Монмартр? [16, 140].

Повторений у різних варіаціях, подібно до рефрену музичного твору, мотив виноградної лози сполучує в одне долі творчих людей – представників різних епох і видів мистецтва, зібраних у хронотопі Монмартру:

Сам под черните покриви

*Скита **Вийон***

*Със сърце като къщите празно
И невидим зад своята маса в крѣчмата
Тѣгува **Верлен**...*

*И **Лотрек**, живописеца,*

Неполучил порѣчка от никой богат чужденец... [16, 141].

Щодо манери віршування В.Ханчев говорив: "... я певен, що надійшов час, коли традиційний вірш повинен поділити своє місце з новими, вільнішими, сучаснішими поетичними формами. Майбутня форма поезії – буде розкріпачена, наближена до звичайної людської мови, побудована на асоціативній та образній думці, на внутрішній енергії слова" [цит. за 8, 260].

Так, "Лози Монмартру", вільновіршова форма яких і наближує мову твору "до звичайної людської мови", можна сприймати як складний конгломерат жанрів, де медитація межує з культурологічною візією, а елегія – з **дифірамбом**. Про останній елемент варто сказати, що цей вид поезії, присвячений богові Діонісу, мав ознаки діалогічної оповіді й виконувався на святі збирання винограду. Наближеними до дифірамба в його первісному значенні, зокрема *позбавленими приписуваного йому елемента іронічності* [див. 5, 40], і є в основі своїй поезія В. Ханчева, зокрема такі її рядки:

*Ще пѣтуваме весело,
Озарени от наше есенно слѣнце,
Голямо и медено...
Там, по нас, е сега гроздобер,
Голям гроздобер... [16, 142-143].*

Ознаками канонічного дифірамба тут є діалог ліричного персонажа з виноградними лозами та тінями видатних митців далекого й не зовсім далекого минулого. Суть цього діалогу позначається деталлю, яку передано одним містким словом у болгарській мові, одначе неможливо передати у перекладі російською чи (віртуально) українською мовою, – "гроздобер" (збір винограду).

Зважмо й на тричі повторене звертання ліричного героя "мили мои лози", яке лишилося поза увагою перекладача поезії В. Ханчева на російську мову. В інтерпретації М. Кудінова [див. 15, 56-58] рослини – лише "бедные сестры с Монмартра", внаслідок чого настрій оповіді видається більш мінорним, менш "дифірамбічним", ніж в оригіналі. Ханчевське ж "мили мои лози" свідчить про особливе тепле ставлення поета до виноградних кущів, про намагання оживити "безплідні" [див. 1, 570; 15, 56; 16, 141] рослини. Порівняймо заключні рядки першотвору й перекладу:

Мили мои лози,

Мои бедни сестри от Монмартр,

Елате с мен!

Елате, приятели, с мен!

Мои бедные сестры с Монмартра,

Мои лозы, поедем со мною!

Я зову вас: уедем со мною,

Мои нежные сестры с Монмартра

[16, 143]

[15, 58]

Відмінність у звучанні обох варіантів очевидна: говірна тональність ханчевського вільного вірша, до того ж сперта на хореїчний ритм першого рядка, дозволяє твердити, що цей твір є типовим дифірамбом-діалогом між ліричним героєм і виноградними лозами, а оклична інтонація останніх двох рядків вносить у мову мажорні ноти. Що ж до перекладу, за версифікаційною структурою наближеного до неримованого силабо-тонічного довільного (різностопного) вірша, то хоч діалогічність і притаманна йому, однак вона більш філософсько-медитативна, на користь чого свідчить домінуючий метр – анапест, який вносить в інтонацію вірша класичне й водночас епічне (!) звучання [див. 4, 187-188], необхідне для максимального узагальнення ліричного переживання. Саме це узагальнення й наявне як у першотворі болгарського поета, так і в його перекладі, – заклик повернутися на Батьківщину.

Виноградник як хронотоп, спільний для творів М. Рильського та В. Ханчева, отримує в кожного з поетів специфічні змістові приращення. Так, в українського митця ліричні портрети виноградарів, подані в русі,

містять пов'язані з їхньою роботою мотиви та образи – співи, святкування, кінець літа, рання осінь.

В. Ханчев, ведучи ліричну оповідь на тлі міського довкілля з гротескним відтінком (тут навіть небо та земля "залізні"), вибудовує своєрідне "неоромантичне" двосвіття – реальний план (бульвар Монмартр) та ілюзорний (Болгарія, де саме почалася осінь).

Двосвіття твору Ханчева сполучує постаті Ф. Війона, П. Верлена та А. Тулуз-Лотрека, чії імена стають збірним образом творців – "поетів, співців, живописців". Збір винограду (гроздобер) – мотив, який знімає з образів згаданих митців відтінки "порожнечі, суму та непотрібності". У М. Рильського ж немає посилянь на конкретні імена людей мистецтва (за винятком пушкінського рядка-епіграфа "Бог веселый винограда..."), однак із творцями порівнюються виноградарі та винороби:

Тим-то так сміється радо,

Що дивує древніх муз,

Бог веселий винограду,

Що скінчив радянський вуз [10 IV, 138],

або:

Вони (дівчата) співають голосно і строго,

Щоб пісню й працю вилити в одно,

Щоб на столі у жовтня молодого

Був виноград і молоде вино [10 IV, 140].

Тому головним символічним концептом, який є спільним у творах представників різних стильових спрямувань, є **пісня**, яку співають не лише ліричні персонажі, а й усе природне довкілля:

Вони співають – і співає з ними

Усе довкола, зримає і незрима... [10 IV, 140].

... ще п'ятуваме

Като цяло семейство,

Отиващо шумно на празник...

*Там земята ни ражда грозда,
Като сладки съзвездия,
А сърцата ни песни [16, 142-143].*

Усі ці моменти зосереджують концепти "**виноград, виноградна лоза**", що їх ліричні герої сприймають, мов живі істоти:

*Цей виноградник – гордощі киян:
Тут приморозки боре і туман
Людини впертої невтомний розум...
Тут в кожній ягоді натхненна праця
Струмує, як гаряча юна кров... [10 IV, 140].
Облечете ви златните рокли,
Мили мои лози,
И елате със мен [16, 142].*

Основний композиційний прийом поезії Ханчева "Лози Монмартру", яку так само, як і "виноградний цикл" Рильського, можна вважати "фантазією на тему творчості", – контрастність. Протиставлення йде на різних рівнях: свободи й неволі ("*Разкажете ми кой ви затвори // в железни огради*"); міста й села (Париж – болгарські виноградники); гіркоти Монмартру та "солодких сузір'їв" винограду; скороминушності та позачасовості – адже і Війон, і Верлен, і Лотрек є представниками різних епох розвитку французької культури, проте у художньому часі ханчевського твору вони об'єднуються навколо образу виноградної лози, який і дає змогу подолати суперечності:

*Ще повикаме с нас и Вийон, и Верлен, и Лотрек,
Ще повикаме всички, които тъгуват затворени
В железни огради,
В желязна земя
И в желязно небе [16, 142].*

Узагальнюючи, наголосимо:

Своєрідність "виноградних" поезій М. Рильського та В. Ханчева полягає в тому, що вони – свого роду поетичні декларації, в яких

поєднуються культурні реалії різних епох і народів, високохудожні з точки зору версифікації та образного строю твори й утілені в слові естетичні принципи. Ключові засоби створення художнього світу в обох авторів – ліричне портретування, введення пейзажного елемента й антропоморфізму, зосереджені на образах винограду, вина та супутніх їм асоціативних комплексах.

Обидва автори, вводячи у свою різнопланову пейзажну лірику мотиви "виноград", "виноградник", "виноградарство", а також інтерпретуючи на цих засадах символічні концепти античності, Сходу, слов'янського світогляду, вибудовують новітню філософію осягнення світу, в якій природа та творчість перебувають у стані кругообігу, а першоосновою є Слово – Вино-Град, Вино-Градник як прототип Граду Божого.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Брайнина Б.Я.* Избранное. – М., 1982. – 639 с.
2. *Гачев Г.Д.* Космо-Психо-Логос : национальные образы мира. – М., 2007. – 511 с. – (Технология культуры).
3. *Захаржевська В.О.* Українсько-болгарські літературні взаємини ХХ століття. – К., 1989. – 272 с.
4. *Костенко Н.В.* Українське віршування ХХ століття : навч. посібник. – 2-ге вид., доп. і перероб. – К., 2006. – 287 с.
5. *Науменко Н.В.* Верліброві структури в системі традиційних ліричних жанрів // *Наукові праці: Науково-методичний журнал.* – Т.59. Вип. 46: Філологія. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2006. – С. 36-41.
6. *Ницше Ф.* Народження трагедії // Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки / За ред. М.О. Зубрицької. – Л., 1996. – 634 с.
7. *Новиченко Л.М.* Поетичний світ Максима Рильського. – Кн. 2: 1941 – 1964. – К., 1993. – 272 с.

8. *Опульский А.И.* Современные поэты Болгарии. – М., 1975. – 300 с.
9. *Парандовский Ян.* Олимпийский диск. Алхимия слова / Пер. с польского. – М., 1982. – 528 с.
10. *Рильський М.Т.* Зібрання творів: У 20-ти т. – К., 1983 (Далі, посилаючись на це видання, позначаємо у тексті римською цифрою том, арабською – сторінку).
11. *Система жанрів у літературі Близького та Середнього Сходу / За ред. Л.В. Грицик.* – К., 2002. – 216 с.
12. *Словник символів культури України / За ред. М.Дмитренка.* – К., 2002. – 260 с.
13. *Содомора А.* Студії одного вірша. – Л., 2006. – 364 с.
14. *Ставицька Л.О.* Естетика слова в українській поезії 10-30-х років ХХ століття. – К., 2000. – 156 с.
15. *Ханчев В.* Лирика / Пер. с болг. – М., 1963. – 64 с.
16. *Ханчев В.* Лози в Монмартр // 100 шедеври на Българската поезия. – София, 1999. – 184 с.
17. *Холл Дж.* Словарь сюжетов и символов в искусстве. – М., 1999. – 656 с.
18. *Энциклопедия символів, знаків, емілем.* – М., 2003. – 556 с.

Наталія Науменко
МОТИВИ ВІНОГРАДУ ТА ВІНА
В УКРАЇНСЬКІЙ І БОЛГАРСЬКІЙ ПОЕЗІЇ

У статті порівнюються поетичні твори М.Рильського та В.Ханчева, сполучені умовним жанровим маркером «виноградна поезія». Установлено, що на художній деталі «вино» автори вибудовують натурфілософську концепцію осягнення світу, в якій природа та творчість перебувають у стані кругообігу. Вивчення інтерпретацій виноградарського мотиву в образній структурі слов'яномовної поезії другої половини ХХ століття показує: чим глибше проникає автор у внутрішній вимір життя ліричного героя, тим ширшим стає коло значень символів «виноград» і «вино».

Ключові слова: українська та болгарська поезія, природна символіка, інтерпретація, пейзажна лірика, виноград, вино, мистецтво.

Наталія Науменко
МОТИВЫ ВІНОГРАДА И ВІНА
В УКРАИНСКОЙ И БОЛГАРСКОЙ ПОЭЗИИ

В данной статье сравниваются поэтические произведения М.Рильского и В.Ханчева, объединенные условным жанровым маркером «виноградная поэзия». Установлено, что на художественной детали «вино» авторы воссоздают натурфилософскую концепцию постижения мира, в которой природа и творчество находятся в состоянии круговорота. Изучение интерпретаций виноградарского мотива в образной структуре славяноязычной поэзии второй половины ХХ века показывает: чем глубже проникает автор во внутреннее измерение жизни лирического героя, тем шире становится круг значений символов «виноград» и «вино».

Ключевые слова: украинская и болгарская поэзия, природная символика, интерпретация, пейзажная лирика, виноград, вино, искусство.

Natalia Naumenko
‘GRAPES’ AND ‘WINE’ MOTIFS
IN UKRAINIAN AND BULGARIAN POETRY

The article presents an analysis of M. Ryl's'ky's and V. Khanchev's poems joined by a figurative genre marker 'wine-making poetry.' There was asserted that an artistic detail 'wine' had become the basis for the poets' individual natural-philosophical conception of cognition of the world, in which nature and arts are at the constant circulation state. The studies of 'wine-making' motifs' interpretations in Slavic-language poetry shows: however deep is the author's penetration into the speaker's internal world, the circle of meanings of 'grapes' and 'wine' symbols gets wide.

Keywords: Ukrainian and Bulgarian poetry, natural symbolism, landscape lyrics, interpretation, grapes, wine, arts.